

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 46 Volume: 9 Issue: 46

Ekim 2016 October 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

ŞAİRİN SAKLI BAHÇESİNİN ŞİİRE YANSIMALARI: POETİK VE ESTETİK AÇIDAN KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE HAYAL

THE REFLECTIONS OF THE POET'S SECRET GARDEN TO THE POETRY: IMAGINATION IN CLASSICAL TURKISH POETRY IN TERMS OF POETICS AND AESTHETICS

Gülay KARAMAN*

Öz

Şair; duygu, düşünce ve arzularını hayal gücünün yardımıyla dönüştürerek sanatsal ve estetik bir kalıpta sunan kişidir. Başta teşbih ve mecaz olmak üzere edebî sanatları kullanarak iç ve dış âlemden aldıklarını sanatsal boyutta tekrar inşa eder. Bu süreçte şairin duygu, düşünce ve tasarılarına yön veren hayal gücüdür. Klasik Türk şiirinde hayal, şiirin başlangıcı ve şairin beslendiği önemli bir kaynaktır. Zira şairler hakkında değerlendirmelerde bulunan tezkire yazarları hayali güzel söz ve şiiri netice veren bir değer olarak görürler. Tezkirelerde kullanılan dile bakarak hayal gücünün güzeli tarif eden, güzeli arayan estetik değerlendirmeler için bir ölçüt olduğunu söylemek mümkündür. Klasik Türk şiirini kendi sistemi içerisinde değerlendirmek, şairlerin hayal kavramına bakışları ve hayal gücüne yönelik değerlendirmelerini dikkate almamızı gerektirir. Bu bağlamda, klasik Türk şiirinde hayal kavramının çeşitli teşbih ve mecazlarla kullanıldığı görülür. Hayalin hazine, gül bahçesi, deniz ve sultan gibi kavramlarla ilişkilendirildiği bu teşbihlerde şairin hayale atfettiği değer ya da işlevi bulmak mümkündür. Şairlerin çeşitli benzetme ve mecazlar çerçevesinde şiirdeki yerine işaret ettikleri hayal, klasik Türk şiirinde poetik ve estetik bir değere sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Hayal, Klasik Türk Şiiri, Poetika, Estetik, Teşbih, Mecaz.

Abstract

Poet is the one who offers his feelings, thoughts and desires in an artistic and aesthetic mold by converting them with the help of imagination. He rebuilds the materials received from internal and external world in artistic dimension by using literary arts especially including similes and metaphors. In this process, the power of imagination shapes the poet's feelings, thoughts and designs. In classical Turkish poetry the imagination is the beginning of the poem and an important source that the poet is fostered. Because the authors of tezkires who had assessments about the poets see the imagination as a value that results the good word and poetry. Looking at the language used in tezkires it can be said that the imagination is a criterion for aesthetic considerations that defines and seeks the beauty. Evaluating the classical Turkish poetry in its system requires us to take into account the assessments and the concept of view of the poets over the imagination. In this context, the concept of imagination is seen in classical Turkish poetry used with a variety of similes and metaphors. In these similes which the imagination is associated with the concepts like treasure, rose garden, sea and sultan it is possible to find the value and the function of imagination that the poet attributed to. The imagination that the poets pointed out its place in poetry under various similes and metaphors has a poetic and aesthetic value in classical Turkish poetry.

Keywords: Imagination, Classical Turkish Poetry, Poetics, Aesthetics, Simile, Metaphor.

Giriş

İnsana yeni umutlar, yeni heyecanlar veren hayal gücü insan için önemli olduğu gibi sanat açısından da ayrı bir öneme sahiptir. Zira hayal, sanatın ortaya çıkması ve ilerlemesinde itici güçtür. Sanatçı; iç ve dış âlemden duygu, idrak ve hissini derinleştiren; bulduklarını dönüştürerek ses, renk, kelime gibi çeşitli estetik kalıplarda ifade eden kişidir. İç ve dış âlemin yeniden inşa edilip farklı bir gerçeklikle sunulduğu sanat eseri, sıra dışı özellikler gösteren olağanüstü bir hayal gücüne dayanır. Sanatsal gerçekliğin şekillenmesi, sanat eserinin ortaya çıkması büyük ölçüde hayal gücünün imkânlarına bağlıdır.¹

"Hayal", sözlükte "*insanın kafasında tasarlayıp canlandırdığı şey.*" (Devellioğlu, 1997: 346), "*Bir şeyin gerçeği zannedilen veya gerçeğine benzeyen, benzetilen görüntüsü*" (Durusoy, 1998: 1) diye tanımlanır. "Tahayyül", hayal etme eylemi; "mütehayyile" ise hayal gücü anlamında kullanılan terimlerdir. Klasik Türk şiirinde Arapça bir sözcük olan "hayal" in çoğulu "hayâlât" ve aynı kökten gelen "muhayyel" ve "tahayyül" sözcükleri hayal ile birlikte sıklıkla geçer. Hayal, kimi zaman gerçek dışı, asılsız iş anlamlarını ifade eder. Ahmet Paşa'nın "*Hayâl-i bâtila bakma basîret ehli isen*" (Ahmet Paşa Divanı, 1992: 111) dizesi ile Nâilî'nin "*Düşdük cünûn-ı aşk ile vehm ü hayâle biz*" (Nâilî Divanı, 1990: 138) mısraı hayal kavramının "kuruntu, asılsız iş" anlamlarıyla kullanımına birer örnektir.

* Yrd. Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

¹ Esrar, imkân ve imkânsızlık sınırlarını kaldırmasıyla insanın önünde yeni bir buut oluşturur. Bazı sanatçıların esrara olan düşkünlükleri, esrarın gerçek âlemden kaçışla birlikte insanı hayalin uçsuz bucaksız âlemlerinde gezdirmesine bağlanabilir. Hatta şiir, müzik, dans, tiyatro gibi sanat dallarının ilk icracılarından olduğu kabul edilen şamanlardan bazılarının esrime deneyimi için esrar kullandıkları bilinmektedir.

Hayal, soyut bir sözcük iken çoğu kez somut kavram ve sözcüklerle kullanılarak somutlaşır. Şair; bahr, deryâ, arûs, şebistân, genc, gencine, gevher, gülistân, çemenistân, bahâr, fânûs, mihr, mûm, deyr, sanem, bût, sümân, meydân, murg, şâhîn, şehbâz, dest, âgûş gibi sözcüklerin yardımıyla hayal kavramını soyutluktan kurtarır. Nâilî

*Yazdıkça vasf-ı zâtını dest-i hayâlde
Pür-tâb olur zebân-ı kalem şem'-i Tûrdan
Nâilî Divanı, K22/18*

beytinde hayali “dest” sözcüğüyle somutlaştırır. Buna göre hayal bir eldir ve memduhun vasıflarını sayarken eldeki kalem, Tur mumundan aydınlık alır. Hz. Musa'nın Tur Dağı'nda kendisine tecelli eden nurdan sonra nutka gelişine telmih yapılan beyitte şairin kalemi, hayal gücü sayesinde Hz. Musa gibi belîğ, fasih sözlerin tercümanı olur. Çok sık olmamakla birlikte “hayal” sözcüğünün “zıll-ı hayâl, vehm ü hayâl, hayâl-i zıll, hayâl-i bâtil, hayâl-i ârız, hayâl-engiz...” gibi soyut tamlama ve kavramlar oluşturduğu da görülür.

Hayal gücünün bir çeşit soyutlama ve düşünme yeteneği olduğunu söylemek mümkündür. İslam düşüncesinde hayal, insanın manevî idrak güçlerinden biridir (Durusoy, 1998: 1). Ahmedî *İskender-nâme'* de hayali, insanın bâtnî kuvvelerinden biri olarak değerlendirir. Şairin beyinde bulunduğunu söylediği hayal, her şeye mahsus bir misal bağlar, suretleri saklamaya yarayan bir kuvvettir:

*Ol kuvâdandur ikincisi hayâl
K'anda her mahsûsa bağlanur misâl*

*Ol dimâğ içinde dutmuşdur makâm,
Müşterek katında olur ol müdâm*

*Her neyi kim müşterek zabt eyleye
Aña virür anı tâ k'ol sahlaya*

Ahmedî, İskender-nâme/2699-2701

Hayal, “akıl altında bir güç” (Durusoy, 1998: 1-2) olmakla birlikte en üst düzeyde, peygamberlere vahyin gelişi sürecinde verileri ifade etme ve saklama işlevini görerek akıl ile birlikte çalışır. Hayal gücü, soyut ve metafizik anlamları benzetmeler yaparak sembollere ve somut gerçekliklere dönüştürür.

1. Klasik Türk Şiirinde Poetik ve Estetik Bir Unsur Olarak Hayal

Klasik Türk şiiri, geleneğin belirlediği ortak ve değişmez unsurlar üzerine kuruludur. Vezin, kafiye, redif, nazım şekilleri gibi şekilsel unsurlardan başka, konular ve bu konuların nasıl ele alınacağı da gelenek tarafından belirlenmiş, sıkı estetik kurallara tabi kılınmıştır (Akün, 1994: 421). Geleneğin ortaya koyduğu hazır malzeme ile kendini ifade etmek, sözünü söylemek eskilerin “*Hazineye ulaşmak için yeni çukurlar kazmak yerine kazmakta oldukları çukuru derinleştirme*” (Ayvazoğlu, 2015: 227) tercihiyle açıklanabilir. Bu ise klasik şiirin hem kolay hem de zor yönünü teşkil eder (Tanpınar, 1997: 18). Usta şairlerin şiirlerini ezberleyerek klasik şiir geleneğinin lügatini öğrenen şair, kendisi dışında var olan bir sistemi, geleneğin belirlediği çizgide devam ettirmek zorundadır. Bu anlamda, kendisinden önceki şairler tarafından da kullanılmış belli benzetme, mecaz ve edebî sanatları özgün ve yeni bir şekilde ele almak için uğraşır. Amacı geleneğin izinde, geleneğe yeni bir soluk, taze bir zevk katacak sesi yakalamak, bu şekilde geleneği devam ettirmektir. Söylenmemiş söz, eskitilmemiş benzetme, yeni bir hayal bulmak için var gücüyle çalışır. İnce hayaller, derin anlamlar bulabilmek için kıl gibi inceldiğini söyleyen Sebki Hindî şairleri ve

*Hayâl-i zülfi miyânıyla şöyle inceldüm
Ki kıl kalem ile nakkâş idemez tasvîr*

Emrî Divanı, G178/2

diyen Emrî gibi nice şair bu işin zorluğuna tercüman olur. Aşk, ölüm gibi çoğu evrensel olan tema ve konuları, bilinen bir şekil ve tarzda işlemesi gereken şairin benzerleri arasında bir fark yaratabilmesi onun hayal gücü ve yaratıcılığı ile yakından ilgilidir. Bu noktada şairlik yeteneği ile birlikte anılan hayal gücü, sanatçı kişiliğin ayrılmaz parçasıdır.

İbn-i Arabî'ye göre âlem, ilâhî tahayyülün bir eseridir. Zira tasavvufta yaratma bir tecellidir (Durusoy, 1998: 2). İnsan ve bütün kâinat Sâni-i âlem olan sanatkârın ilmi, iradesi ve tahayyülü ile vücuda gelir. Kevn ü fesad denilen sürekli “yazar bozar” bir tecelli içerisinde âlem an be an yeniden yaratılır. Allah, nihayetsiz isim ve sıfatlarıyla eşref-i mahlûkat olan insanda tecelli eder. Bu anlamda hayal gücü, yaratıcının bir tecellisi olarak akıl, ruh ve gönülle birlikte insanda hükmeder. Tahayyül yani hayal etme, zihin ve gönüldeki anlamlara mahsus şekiller giydirek onları görünür kılar, duygu ve düşüncelere yön vererek şiirin başlangıcını ve temelini oluşturur (Mengi, 2001: 75). Geniş bir hayal gücünü etkili şiir ve güzel söz söylemek için şart koşan şairler, eserlerinde hayalin önemine yer verirler. Şeyh Gâlib,

*Bu söze Kur'ân gibi îmân eder ehl-i sühân
Şâ'irin Gâlib tahayyül rütbe-i i'câzıdır*

Şeyh Gâlib Divanı, G55/7

beytinde şairlerin hayale verdiği değeri söz konusu eder. Şaire göre hayal, şairlerin şiirde ulaşmak istedikleri i'caz mertebesidir. Başka bir deyişle, şairi i'caz mertebesine ulaştıran hayaldir. Bir şiir terimi olarak i'caz, insanın güzellikte benzerini yapmaktan aciz kaldığı, mucize derecesinde söz ya da şiir söylemedir. Bu hâliyle i'caz, şairin şiirde ulaşmak istediği son nokta, nihâî mertebedir. Klasik Türk şiirinde somut bir mertebeyi ifade etmekten çok bir ütopya olarak varlığından söz edilebilen i'caz (Bkz. Mengi, 2009: 135, 145), poetik ve estetik bir değer ifadesidir.

Sanatçı; duyularıyla birlikte akıl, gönül, ruh ve hissiyle idrak ettiği iç ve dış âleme ait hemen her şeyi hayal gücünün sınırsız imkânlarını kullanarak dönüştürür. Sanatçı, hayal gücü sayesinde diğer şairler arasından sıyrılır; kendine has, yeni bir yolda yürüme imkânına kavuşur. Bu sebeple sanatçının kendine ve eserine olan güveni ve beğenisinin bir sonucu olarak şairlerin hayal güçleri, hayallerinin genişliği ile övündükleri görülür:

*O Aristo-yı hayâlim ki cihân
Seyrgâh-ı rasad-ı kalbimdir*

Şeyh Gâlib Divanı, G69/4

diyen Şeyh Gâlib, hayal gücü ile övünen şairlerden biridir. Şair, kendisini hayalin Aristo'su olarak görür. Zira şair, cihanı bünyesinde taşıyan, gönül denilen çok ehemmiyetli bir varlığa sahiptir. Onunla bütün cihanı dolaşır, seyreder; âlemin bilgisine ulaşır. Şairin kalbi, Aristo'nun İskender için yaptığı, yüz mil kadar uzaktaki düşman askerlerini gösterdiği iddia edilen olağanüstü özellikleri olan "âyine-i âlem-nüma" da denilen "âyine-i İskenderi" (Bkz. Onay, 1996: 122) gibi bir aynadır. Şair, kendini Aristo gibi ilim ve hikmet sahibi, hayaliyle dünyaya hükmeden bilge bir kişi olarak görür. Şeyh Gâlib bu beyitte hayali, kalp yani gönül ile birlikte sanatçı kişiliğinin merkezine alır. Hayalin çoğu kez gönül ile birlikte anılması onun bir anlamda ilham ile özdeş görüldüğünün bir göstergesi gibidir. Dolayısıyla şairin sözünü ettiği hayal, şiirde ilim ve bilgeliğin, daha doğrusu irfanın öteki adıdır.

*Her devrde bir iki sühân-sâz
Elbetde eder beyân-ı i'câz*

*Sarf etmek ile hayâl-i sâfın
Arz eyler edâ-yı i'tirâfın*

Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk/771-772

dizelerinde ifade edildiği gibi böylesi bir mertebe her asırda ancak bir iki şaire nasip olur.

Hayal ve mübalağa kavramları söz konusu olduğunda klasik Türk şiirinde Nef'î'nin ayrı bir yeri vardır (Bkz. Avşar, 2003: 89). Klasik şairler arasında bilhassa Nef'î'nin hayal kavramına yönelik değerlendirme ve yorumları klasik Türk şiiri estetiği içerisinde hayalin yeri ve önemini vurgulayan mahiyettedir. Kendini hayalin Süleyman'ı, Behram'ı olarak gören Nef'î hayal ile ilgili türlü benzetmeler yapar:

*Âlemi teshîr için hâtem ne lâzım tab'ıma
Ben Süleymân-ı hayâlim n'eyleyim engüşteri*

Nef'î Divanı, K14/59

Şair, âlemi büyülemek, hükmü altına almak için mühre gerek duymaz çünkü o, hayalin Süleyman'ıdır. Hayal, şairin güç kaynağıdır; onunla âlemi büyüler, hükmü altına alır.

Günümüzün edebiyat tarihçisi ya da eleştirmeni, sanatçı ve eserleri hayal bakımından değerlendirdiği gibi tezkire yazarları için de hayalin bir ölçüt ya da değerlendirmeye esas bir alan olduğu söylenebilir. Zira tezkire yazarları, şairlerin sanat gücü ve şairlik yeteneklerini değerlendirirken "Eş'ârı hayâlden hâlî degüldür." (Altun, 1997: 22, 33), "Eş'ârı muhayyel ve güftârı bî-bedeldir." (Altun, 1997: 45, 61) gibi şiir ve sanat gücünü hayal ile ilişkilendiren ifadelerle yer verirler. Dolayısıyla şiirlerin hayal ürünü olması, şiir ve şairin değerini ortaya koyan estetik bir ölçüt olarak dikkat çeker. Bununla birlikte hemen her şair için kullanılan bu tarz ifadelerin şairleri değerlendirmeye imkân veren kalıp sözler kabilinden olduğunu söylemek mümkünse de şairleri değerlendirmede hayalin bir esas olduğu açıktır.

Klasik Türk şiirini kendi sistemi içerisinde değerlendirmek, şairlerin hayal kavramına bakışları ve hayal gücüne yönelik değerlendirmelerini dikkate almamızı gerektirir. Bu bağlamda, şairlerin hayal kavramını çeşitli teşbih ve mecaz unsurları ile kullandıkları görülür. Hayalin hazine, gül bahçesi, deniz ve sultan gibi kavramlarla ilişkilendirildiği bu teşbihlerde şairin hayale attığı değer ya da işlevi bulmak mümkündür. Bu doğrultuda, klasik Türk şairlerinin hayale bakışlarını biri söz ve şiir, diğeri aşk ve sevgili ekseninde olmak üzere iki ana başlık altında ele almak uygun olacaktır.

1.1. Söz ve Şiir Ekseninde Hayal Kavramı İle İlgili Teşbih ve Mecazlar

Klasik Türk şiirinde hayal; söz ve şiir ekseninde yaygın olarak hazine, deniz, gül bahçesi, kervanbaşı, gelin ve kuşla ilişkilendirilir; bu doğrultuda çeşitli teşbih ve mecazlara başvurulur. Esas

itibarıyla şairin kendi söz ve şiirini yücelttiği bu tarz kullanımlarda teşbih ve mecazlar doğrultusunda hayal gücü çeşitli özellikleri ile ele alınır. Bu kullanımlarda güzel söz ve etkili şiirin kaynağı olarak görülen hayal, aynı zamanda güzel söz ve etkili şiirin kendisidir.

1.1.1. Hayal-Hazine (Genc)

Klasik Türk şiirinde söz ve şiir ekseninde hayalin hazineye benzetildiği görülür. Hayalin hazineye benzetilmesi hayale atfedilen değerlerin en iyi ifadelerinden birisidir. Hayal kavramının hazine ile ilişkilendirildiği beyitlerde genc, gencine, gevher, dürr sözcükleri şairin sık kullandığı sözcüklerdir. Mezâkî'nin

*Ey Mezâkî olıcak böyle güher-senc-i hayâl
Hâtıra buncılayın sad-dür-i meknûn gelür
Mezâkî Divanı, G102/9*

beytinde hayal, söz cevherlerinin kıymetini tartan bir sarraftır. Şair, hatırına yüzlerce inci gibi söz dizisinin gelişini sözün iyisinden anlayan bir hayal gücünün olmasına bağlar. Şairin hayali inci gibi en nadide, en güzel sözleri bulup bir araya getirmesiyle kendisi de çok değerli bir hazinedir. Zira şair, hayal hazinesinin eseri olan şiir incileri sayesinde tanınır, maddî ve manevî varlığa kavuşur. Nâbî,

*Aceb ki mâlik-i genc-i hayâl iken şu'arâ
Yine güzârdadur ömri isti'âre ile*

Nâbî Divanı II, G709/4

beytinde şairlerin hayal hazinesine sahip olmalarına rağmen ömürlerini istiare ile geçirmelerine şaşırır. İstiare sözcüğü, beyitte iki anlamını da hatıra getirecek şekilde kullanılmıştır. Şairin ömrünü istiare yani "sözcük oyunları" ile geçirmesi doğaldır, bunda şaşılacak bir şey yoktur. Hayal hazinesine sahip olan şair, sözcüklerle oynar, birini diğeri yerine kullanır. İstiare sözcüğünü "ödünç alma" anlamıyla düşündüğümüzde beytin ikinci bir anlamı ortaya çıkar ki asıl söylenmek istenen de odur. Şairin başkalarının eser-i fikri olan benzetme ve hayalleri ödünç alması şaşılacak bir iştir çünkü kendi hayal hazinesine başvursa belki daha yetkin misallere ulaşma imkânı olacaktır. Nedîm'in "Çünkü şâ'irsın hayâl-i tâzedir senden murâd" (Nedîm Divanı, 1997: 276) dediği gibi şairden hayal hazinesini kullanarak yeni anlamlar, taze fikirler sunması beklenir. Hâl böyle olunca, şairlik davasında bulunan, kendi hayal hazinesini işletmesini bilecektir.

1.1.2. Hayal-Deniz (Bahr)

Klasik Türk şiirinde hayal kavramı sıklıkla denizle ilişkili olarak sunulur. Hayal-deniz ilişkisi çerçevesinde ortaya konan beyitlerin kompozisyonunu bahr, deryâ, emvâc, dürr, dürrer, güher, ma'nâ, gavvâs... gibi sözcüklerin oluşturduğu görülür. Bu sözcüklerin çağrıştırdığı genişlik, sonsuzluk ve değerli olma özelliği sözün oluşmasında hayale yüklenen anlamsal çerçevenin belirlenmesinde önemlidir. Zira hayalin denize benzetildiği beyitlerde denizin uçsuz bucaksız genişliği, içinde inci gibi değerli maddeleri barındırması ve derin oluşu ön plana çıkar. Denize benzetilen hayalin böylece genişliği ile birlikte değeri vurgulanmış olur. Bu bağlamda Nef'î'nin

*Dilim kân-ı ma'ârifdir hayâlim bahr-ı ma'nâdır
O bahrin her kasîdem bir dizi lü'lü-yı şehvârî
Nef'î Divanı, K14/50*

beyti dikkat çeker. Beyte göre Nef'î, hayalini manalar denizi olarak görür. Bu denizde şairin her kasidesi en iyi, iri cinsinden sultana yakışır bir inci dizisidir.

Halk dilinde "Hayalin meydanı geniştir." sözüyle hayale atfedilen genişlik, hayalin her şeyi mümkün kılmasıyla ilgilidir. Nâbî'nin

*Teng iken bârgeh-i vâsfuna meydân-ı hayâl
Nice tayy itsün anı pâ-yı rakam-gîr-i kalem
Nâbî Divanı I, K15/90*

beytinde ifade ettiği gibi sultanın vasıflarına hayalin meydanı dar gelir. Yani sultan öyle hassalara maliktir ki bunları sayıp dökmek için hayal bile yetersiz kalırken kalemin bu uzun mesafeyi gezmesi, anlatabilmesi mümkün değildir. Söz konusu sultanın övgüsü olunca hayalin meydanının bile dar gelmesi şairin beklentisinin yüksek oluşu ile ilgilidir.

1.1.3. Hayal-Gül Bahçesi (Gülistan)

Gül bahçesi (gülistan) hayalin benzetilenleri arasındadır. Hayalin gülistana benzetilmesi pek çok şairde kendini gösterir ancak Nef'î'nin meşhur "sözüm" redifli kasidesinde bu benzetme belki de en canlı, en güzel şeklini alır:

*Bir gülistândır hayâlim dil şüküfte bülbülü
Ol gülistânın latîf âb-ı revânıdır sözüüm
Nef'î Divanı, K1/11*

Şair, hayalini gül bahçesine, gönlünü bu bahçenin şakıyan bülbülüne benzetir. Söz, şiir ise burada sırlı sırlı akan bir akarsudur. Hayal gücü, gül bahçesine benzetildiği durumlarda güzelliğinin yanı sıra düzenlenmiş oluşu ile ele alınır. Zira bahçe ve bilhassa gül bahçesi sıradan bir mekân olmayıp insan elinin değdiği, estetik

kaygılarla şekillendirilmiş bir alandır. Nasıl gül bahçesi tarhlara ayrılmış, gülleri budanarak şekillendirilmiş ise şairin hayali de öyledir. Sıradan bir insanı olmadık yerlerde gezdiren, sınırsızlığı ile bir anlamda tehlike arz eden hayal gücü şairde sınırları çizilmiş, denetim altına alınmış bir güçtür. Nef'i hayalini övdüğü beyitlerde mutlaka gönlünü de zikreder. Zira insanı sezgisel irfan bilgisine ulaştıran gönüldür. Hayal-dil-endişe üçlüsü bu tür beyitlerde ilk bakışta fark edilir. Böylece hayalin yükselerek eriştiği anlamlara düşüncenin düzen verdiği anlaşılır (Bkz. Avşar, 2003: 96-98).

1.1.4. Hayal-Kervanbaşı (Kâr-bân-sâlâr)

Eski devirlerde uzak şehir ve ülkelere kervanlarla yolculuk yapılır, tüccarlar mallarını kervanlar hâlinde taşırdı. Sosyal hayata ait bu unsurun hayalin poetik olarak ele alındığı beyitlerde işlendiği görülür. Nef'i'nin

*Hayâlim kâr-bân-sâlâr-ı iklim-i ma'ânîdir
Dilim gencîne-i pür-gevher-i esrâr-ı rûhânî
Nef'i Divanı, K12/38*

beytinde şair, ruhanî sırlara erişmek için anlamlar ülkesine seyahat eden bir kervanbaşısıdır. Şair, hayalini manalar ülkesinin kervanbaşı, gönlünü ise ruhanî sırların cevher dolu hazinesi olarak tasavvur eder. Bu anlamda, şairin hayal zenginliği kadar düşünce ve gönül meyvelerine de önem verdiği görülür. Zira ruhanî sırları bulup anlamlandırmada hayal gücü ve gönül birlikte çalışır. Bir çeşit metafizik keşif olan şiir bu ikisinin ortak ürünüdür. Gönül, muhayyilenin anlamlar ülkesinden getirdiği sırları anlamlandırır, bu yönüyle hayalin verilerini tamamlama fonksiyonunu yerine getirir (Avşar, 2003: 100-101).

1.1.5. Hayal-Gelin (Arûs)

Hayal, nazlı bir geline benzetilir. Hayalin geline benzetildiği beyitlerde ifadenin bir gelin kadar güzel ve süslü oluşu vurgulanır. Nef'i'nin

*Her hayâlim bir arûs-ı nâz-perverdir benim
Kim bu âlemden değil esbâb-ı zîb ü zîveri
Nef'i Divanı, K14/49*

beytine göre şairin her hayali süsü, zîneti bu âlemden olmayan nazlı bir gelindir. Zira hayal gelini gayb âlemlerinde süslenip öyle gelir. Şiirin kaynağı birçok kültür ve edebiyat geleneğinde doğaüstü gerçeklik ve metafizik alandır. Bu anlamda şiir, kimi zaman hatif denilen yalnız sesi algılanabilen metafizik varlıkların etkisine kimi zaman da ilham ya da vahye dayandırılır. Şair, şiir ve sanatının kaynağının ilham gibi metafizik gerçeklikten beslenen, olağanüstü özellikler taşıyan bir hayal gücü olduğunu bu şekilde ortaya koyar.

1.1.6. Hayal-Kuş (Murg)/Avcı (Sayyâd)

Hayal, söz ve anlamları bulup yakalayan bir avcı ya da avcı kuştur. Klasik Türk şiirinde hayalin kuşa benzetildiği beyitlerde daha ziyade av ve avcılık çerçevesinde ele alınan murg, şahin, şahbâz, Ankâ, bâl, şikâr, sayd... gibi kelime ve kavramlar dikkat çeker. Hayal, söz ve mana kuşlarını avlayan bir avcı kuş olarak tasvir edilir. Nef'i,

*Bâl açsa şikâr etmege şahbâz-ı hayâlim
Sayd etdiği elbetde yâ Ankâ yâ Hümâdır
Nef'i Divanı, K34/48*

beytinde hayalini iri, beyaz bir doğana benzetir. Hayal doğanı, avlanmak için kanatlarını açtığı avladığı ya Ankâ ya Hümâ'dır. Nef'i, hayalini överek hayalinin her zaman büyük ve olağanüstü özellikler taşıyan efsanevi kuşları avladığını, en erişilmez manalara ulaştığını söylemek istemiştir. Hayalin avcı kuşlara benzetildiği durumlarda sanatçı kişiliğin tıpkı bir kuş gibi uçarak yükselişe geçtiği, söz ve mana avını yükseklerde arayacak yüksek bir algılama konumunda olduğu vurgulanır. Hayalin yüksekliğinden başka hızı da önemlidir. Bu anlamda Nâbî'nin, "Sür'at-i pâyine hayâl irmez" (Nâbî Divanı, 1997: 414) diyerek sultanın hızını övdüğü dizelerde hayalin hızı dikkatlere sunulur.

Şeyh Gâlib, Hüsni ü Aşk'ta "Der-Beyân-ı Mâhiyyet-i Şâiri" başlığı altında şairliğin gönül ehli olmaktan geçtiğini beyan ettikten sonra sözü hayale getirir:

*Her râhda eyleyip tekâpû
Şâhin-i hayâli ala âhû*

*Girdikde girîve-i hayâle
Çarpılmaya dîv-i kîl ü kâle*

Şeyh Gâlib, Hüsni ü Aşk/778-779

Ona göre gerçek şair, hayal şahinini her yolda uçurmasını bilir; onunla söz ve mana ceylanlarını avlar. Hayalin uçurumlarında dedikodu devine çarpılmaz yani değersiz söze kıymet vermez, mana denizinden her zaman en değerli söz incilerini çıkarır (Bkz. Doğan, 2008: 173).

Av ve avcılık bağlamında hayalin avcıya benzetildiği

Ger tehî olsa n'ola fitrâk-ı sayyâd-ı hayâl

beytinde hayal, sevgilinin güzellik unsurlarından gamzeyi tasavvur etmekten âciz kaldığı için atının terkisi boş olarak dönen bir avcıdır.

1.2. Aşk ve Sevgili Ekseninde Hayalin Ele Alınması

Klasik Türk şiiri her şeyden önce bir aşk şiiridir zira onda şairler, aşkını anlatmada adeta birbiriyle yarışır. Beşerî ve ilâhî olmak üzere iki şekilde ele alınan aşk; insanı olgunlaştıran, erdem sahibi kılan en önemli terakki vasıtası sayılır. Geleneğe göre şairin en başta gelen vasfı âşık oluşudur. Hatta şairi şair kılan yani ona şiir söyleten de aşktan ve sevgilinin güzelliğinden başkası değildir. Âşık tarzı halk şiirinde rüyada sevgili elinden şarap içen kişinin olağanüstü bir şekilde saz çalıp şiir söylemesi gibi klasik şair de önce âşık olur ya da âşıklık hâlinin gereğini bilip ona göre şiirini söyler. Zira usta şairlerin eserlerini okuyup ezberleyerek geleneği öğrenen şairin şiir söylemek için ilk yapması gereken âşıklık kisvesine bürünmektir. Hâl böyle olunca, şairlerin hayalleri de çoğunlukla aşk ve sevgili üzerine kurulmuştur. Klasik şairin aşkı ve sevgiliyi anlattığı beyitlerde hayal kavramı sevgiliye ait gîsû, zülf-i perîşân, kâkül, şâne, rûh, ruhsâr, la'l, leb, kaş, ebru, müjgân, göz, çeşm, hâl, hat, dehen, bel, miyân, kâmet, serv-kadd, dâde, merdüm, gamze gibi güzellik unsurlarıyla beraber geçer. Bununla beraber klasik Türk şiirini maddî ve sıradan bir güzel ve güzellik övgüsü olarak değerlendirmemek gerekir. Şahane bir mimari eser karşısında hayrette kalan zevk sahibi bir seyircinin, eseri "güzel" vasfıyla nitelemesi bizzat esere ait olmayıp onun mimarının ustalığına ve sanatındaki güzelliğine bakar. Latîfî'nin de dediği gibi çoğu kez bu güzellik unsurları Cemîl-i mutlak, hüsn-i mutlak olan hakiki ve mutlak güzellik sahibi yaratıcının güzelliğini öven birer mecazdır (Bkz. Latîfî, 2000: 81-83).

Fuzûlî'nin

Fuzûlî'nin tarîk-i nazma tab'ın müstakîm etmiş

Hayâl-i kâmetin kim bir eliftir i'tidâl üzre

Fuzûlî Divanı, G256/7

beyti, hayal kavramını güzellik unsurlarından kâmet yani sevgilinin elif harfi gibi düzgün olan boyu ile ilişkili olarak sunar. Beyte göre şairin tabiatını şairlik yoluna çeviren yani ona şiir söyleten amillerin en önemlisi sevgilinin güzelliği ve şairin ona duyduğu aşktır. Zira sevgilinin boyunun hayali ya da ilhamı Fuzûlî'yi şair olmaya yöneltmiştir. Başka bir deyişle şairin bu beyti yazmaktaki gayesi, şiire konu olacak kadar güzel olan sevgilinin boyunu övmektir. Dolayısıyla şiirin başlangıcı ya da kaynağının bir hayal, şairin ifadesiyle "hayâl-i kâmet" olduğunu söylemek mümkündür. Sevgiliye ait hayaller şiiri ve güzel sözü netice vermesinden dolayı klasik şiirin poetik ve estetik yapısı içinde bilhassa önem taşır.

1.2.1. Hayalin Şair Ya da Âşık Üzerindeki Etkisi

Hayal, genellikle klasik Türk şiirinde mekânsal olarak göz (çeşm) ve gönül ile ilişkilendirilir. Âşığın gözü sevgiliden başkasını görmediği gibi gönlü de sevgiliye ait ve onun hayaliyle doludur. Hayalin aynasında sevgiliyi seyreden âşık; sevgilinin saçını, benini, gül bahçesine benzeyen yüzünü, şeker gibi tatlı dudağını, kıl gibi ince belini, ayva tüylerini, serv-i hırâmân gibi uzun boyunu, kirpiklerini, yaya benzer kaşlarını, mahmur bakışlarını düşündükçe bunlarla ilgili hayaller kurdukça bin "ah" çeker. Ahmet Paşa'nın

Hayâlin çünkü çeşmimde karâr eyler ne bilsin kim

Derûn-ı halvet-i dilde neler yanar neler küynür

Ahmet Paşa Divanı, G101/3

beytinde dediği gibi sevgilinin hayali âşığın gözündedir. Şair, sevgilinin kendinden habersiz oluşunu, bir hüsn-i ta'lîl ile hayalinin gözde bulunmasına bağlar. Sevgili bu yüzden âşığın gönül halvethanesindeki yangınlardan habersizdir. Hayal gözde dolaşır ve büyüler, daha başka bir şey göze gözükmmez.

Klasik şair, sevgilinin hayaliyle tek kabukta iki iç gibidir ama çoğu zaman bu hayal, gam ve keder verir; âşığı ağlatır, gözünden kanlı yaşlar akıtır. Nedîm, döktüğü gözyaşlarını şöyle anlatır:

Hayâl-i serv-i kadınle kalır giderse bu eşk

Fezâ-yı sînede bir cûybâr olur giderek

Nedîm Divanı, G61/4

Sevgilinin selvi gibi uzun boyunu hayal ettikçe âşığın gözyaşları giderek göğsünde bir ırmak oluşturacaktır. Serv-kad ve akarsu uzunluk yönünden birbiriyle ilişkilidir. Âşığın eziyet çektiğini içinde uyku (hâb) geçen beyitlerden anlamak mümkündür. Ayrılık acısı ile gözlerinden seller gibi yaş akıtan âşık geceleri uyuyamaz. Şeyhülislam Yahyâ'nın

Ümmîd- i hâb âşıkta olmaz hayâl imiş

Bîçâre yârı düşde de görmek muhâl imiş

Yahyâ Divanı, G159/1

dediği gibi, âşığa sevgiliyi rüyada görebilme imkânı sunan uyku, olmayacak bir hayaldir. Dolayısıyla sevgiliyi rüyada bile görmek imkânsızdır. Şeyh Gâlib, sevgilinin hayaliyle geceleri uykusuz geçirdiğini

*Hayâl-i hattın eder hâbı tûtiyâ gözüme
Değildir âşık-ı şeb-zindedâra hâb lezîz*

Şeyh Gâlib Divanı, G43/4

beytiyle dile getirir. Beyte göre, geceleri uyanık kalan âşığa uyku tatlı değildir. Zira sevgilinin ayva tüyelerinin hayali, âşığın gözüne uykuyu sürme etmiştir. Bir başka beyitte Şeyh Gâlib, siyah noktalardan şikâyet eder:

*Geh hayâl-i nergis-i bîmârî geh baht-ı siyâh
Her zamân bir gûne sevâ derdnâk eyler beni*

Şeyh Gâlib Divanı, G329/5

Ya sevgilinin nergis bakışlı gözlerinin hayali ya da kendi kara bahtı şairi dertlendirir. Onun bu dertten kurtuluşu yoktur, dolayısıyla hayatında her zaman bir çeşit siyahlık vardır.

Hayalin aşırısı kişiyi Mecnûn'un derdine düşürür, divane eder. Gece gündüz sevgilinin hayali ile hemhâl olan âşığın varlık bütünlüğü perişan olur:

*Oldu ben divâneye mûnis hayâl-i çeşm-i yâr
Gam beyâbânında şol Mecnûn ile âhû gibi*

Necâtî Beg Divanı, G560/2

Mecnûn'un Leylâ'nın aşkından divane olup çöllere düşmesi, ceylanlarla dost olması gibi şair de sevgilinin hayali ile deli olur, gam çöllerinde sevgilinin gözünün hayalini kendine dost bulur. Mecnûn'u çöllere düşüren Leylâ'nın kendisi değil, belki hayalidir. Şair için de aynı şey geçerlidir, o da sevgilinin hayaliyle divane olmuştur. Göz, sevgilinin güzellik unsurları arasında güzelliği, etkileyciliği ile bilhassa önem taşır. Şair, bundan dolayı sevgilinin gözü hayalini ön plana çıkarır. Ceylan; zarif, güzel gözlü bir hayvan olduğundan çoğu kez sevgilinin güzel gözleriyle birlikte zikredilir. Nâilî'nin

*Turfa mecnûnum ki peyderpey hayâl-i çeşm-i yâr
Devr eder etrâfımı sergeşte âhûlar gibi*

Nâilî Divanı, G369/2

beytine göre, sevgilinin gözünün hayali divane âşığın etrafında başıboş ceylanlar gibi dolaşır. Âşığın sevgilinin hayaliyle deli divane oluşunu çok görmemek gerekir. Zira Ahmet Paşa'nın

*Mest oluptur çeşm ü ebrûnun hayâlinden imâm
K'okumaz mihrâbda bir harf-i Kur'ânı dürrüst*

Ahmet Paşa Divanı, G20/4

beytinde dediği gibi imam bile sevgilinin göz ve kaşının hayaliyle sarhoştur, bu nedenle Kur'an'ı doğru okuyamaz. Sevgilinin güzelliği karşısında büyülenen âşık, aklını ve hatta canını kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalır. Bu nedenle Nesîmî peşin peşin tembihler:

*Ey heves eyleyen kişi aşka işit bu nükteyi
Hûbların hayâlîne verme gönül ki cân gider*

Nesîmî Divanı, G80/4

Âşık, çektirdiği acılara rağmen, sevgilinin hayali olmadan yaşayamaz. Sevgilinin hayali âşığın gıdasıdır. Onun hayâlî olduktan sonra başka bir şey istemez. Nâbî,

*Hayâl-i hâl-i müşg-âğînden gayri gıdâmuz yok
Esîr-i gurbetüz biz senden özge âşinâmuz yok*

Nâbî Divanı I, Tah.4/4-3

diyerek adeta övünür. Sevgilinin hayalini gıda olarak görme Necâtî Bey'de de vardır:

*Visâli hâni gerek lokma âşığı değiliz
Lebin hayâlî ile gönlümüz şeker dilemez*

Necâtî Divanı, G216/4

Âşık, sultanına kavuşmak ister. Sevgiliye kavuşmak ise her türlü tavsifin üstünde hayali cihan değer büyük bir nimettir.

Sevgilinin hayali gönülden çıkarsa gönül şehri yıkılır, ıssız kalır. Kâbe kapısındaki halkaya tutunarak yapılan duaların makbul olacağına dair bir inanış vardır. Ahmet Paşa,

*Ârzû-yı halka-i Beytü'l-harâm olsun harâm
Ger hayâl-i halka-i zülf-i perîşân olmasa*

Ahmet Paşa Divanı, G278/2

beytinde sevgilinin saçının halkalarını hayal eder. Şair, bu hayal olmazsa Kâbe'nin halkasını arzulamanın kendisine haram olacağını yani kalbinde sevgilinin hayali dışında başka hiçbir arzuya yer olmadığını dile getirir.

Sevgilinin hayali âşığın tek eğlencesidir. Âşık onunla eğlenir, teselli bulur, bu hayal olmazsa ayrılığa tahammül edemez. Nâilî'nin

*Bir vech ile ta'bir edemem zevk-i hayâlin
Âgûşa bu şeb hâbda bir ince bel aldım*

Nâilî Divanı, G240/2

beytinde hayal, âşığa tarif edemeyeceği zevkler tattırır. Bu zevklerin en küçüğüne bile gerçekte ulaşma imkânı olmayan âşık böylece acılarını unuttur, bir nebze teselli bulur.

Sevgilinin beli incelikte kıl gibidir, dikkatle bile görülmez. Ona hayal bile erişemez. Sevgilinin ince beline sarılmak ise akıl almaz bir iştir ancak hayale sığar. Hayal kavramının “mûy” , “miyân” , “bel” sözcükleriyle ilişkilendirildiği beyitlerde hayalin inceliği vurgulanır:

*Miyân hayâl gibi ince kâmeti mevzûn
Nişanlayacak beyt-i intihâb olmuş*

Nedîm Divanı, G51/3

Sevgilinin boyu, düzgünlüğü ve uzun oluşu bakımından şairlerce elif harfine benzetilir. Nesîmî'ye göre bu bile kavuşmanın olmayacak bir arzu olduğunu ispat etmeye yeter çünkü sevgilinin boyuna eliftir diyen uzun bir hayal etmiştir:

*Kâmetüne elif diyen gör ne uzun hayâl eder
Kim ki diler visâlini arzû-yı muhâl eder*

Nesîmî Divanı, G81/1

Beyitte “hayal” ve “muhal” kelimeleri kafiye oluşturmak üzere özellikle seçilmiştir. Bu konuda son noktayı Şeyh Gâlib koyar:

*Fürkat şebidir ol ki dükenmez dükenmedi
Rûz-ı visâli düş gibice bir hayâldır*

Şeyh Gâlib Divanı, G67/5

Âşık için ayrılık gecesi tükenmedi, tükenmez. Sevgiliye kavuşmak düş gibi bir hayaldir. Biçare âşık hep ayrılık acısını çekecek, kavuşmanın gündüzüne ulaşamayarak firkat gecelerinde “ah” etmeye devam edecektir. Bu, geleneğin âşığa çizdiği yegâne yazgıdır. Âşık, ayrılık acısıyla ciğeri pâre pâre olduğu, sevgilinin hayaliyle kanlı yaşlar akıttığı sürece şiirin ilham kaynakları kurumayacak, şair susmayacak, gelenek elden ele devredilip sürüp gidecektir.

1.2.2. Aşk ve Sevgili Ekseninde Hayal İle İlgili Teşbih ve Mecazlar

Hayalin âşık üzerindeki etkisine paralel olarak hayal kavramının aşk ve sevgili ekseninde yaygın olarak sultan, konuk, perde, ayna, nakış ve kayak ile ilişkilendirildiği, bu doğrultuda teşbih ve mecazların oluşturulduğu görülür.

1.2.2.1. Hayal-Sultan

Klasik şair, bir hayale âşıktır. Sevgili, bütün güzellik unsurlarıyla şairin hayalinde yaşar. Onun için şairin anlattığı da aslında bir hayalden başkası değildir. Böyle olmakla birlikte bu hayal, sevgiliye ait olduğu için bir sultandır. Hemen bütün feodal Ortaçağ ve Rönesans edebiyatlarında görülen “sultan” imajı klasik Türk şiirinde aşkı ve sevgiliyi temsil eden çok yaygın bir unsurdur. Tanpınar'ın bir “saray istiaresi” etrafında doğup geliştiğini öne sürdüğü klasik Türk şiiri, içinde doğduğu toplumsal düzenin bir ifadesidir ve bu sistemde sevgili, gönül ülkesinin sultanı olarak tasvir edilir (Bkz. Tanpınar, 1997: 5-10). Ahmet Paşa'nın

*Çün hayâli tahtısın vîrâne gönüm gam yeme
Âkîbet ma'mûr olur şol yerler sultân andadır*

Ahmet Paşa Divanı, G43/6

beytinde âşığın virane gönül sevgilinin hayalinin yani sultanın tahtıdır. Hayal, sevgiliye ait olduğu; onu anlatmaya, övmeye yarayan bir algı ve soyutlama olduğu için şiir ve şair için büyük önem taşır. Hayalin mekânsal olarak gönül ile birlikte anılması onu manevî bir idrak, bir çeşit sezgi gücü olarak anlamamıza olanak tanır.

1.2.2.2. Hayal-Konuk

Misafirperverlik, Türk-İslam kültürünü en iyi yansıtan manevî kültür unsurlarından biridir. Âşık, sevgilinin hayaline büyük değer verir. Sevgilinin hayaline atfedilen değer, kimi zaman misafire gösterilen saygı ile birleşir. Ahmet Paşa'nın

*Gam yimezdim dil sarâyın yıktığı için rûzigâr
Hayl-i sultân-ı hayâlin anda mihmân olmasa*

Ahmet Paşa Divanı, G278/7

beytinde gönül, saray; sevgilinin hayali bir sultandır. Sevgili, hayaliyle gönül sarayına konuk olmuştur. Şair, sevgilinin hayalini gönlüne sultan, misafir yapmakla kalmaz; bu hayali incitecek, kaçırarak her türlü davranıştan hassasiyetle kaçınır. Fuzûlî der:

*Hayâlî gözdedir kirpiklerin depretme ey merdüm
Edeb şartı değil mühmâna çekmek mîz-bân hançer*

Fuzûlî Divanı, K4/10

Ev sahibinin misafire hançer çekmesi edebe uygun bir davranış değildir. Sevgilinin hayali âşığın gözünde misafir olduğuna göre şair, hançere benzeyen kirpiklerini oynatıp da konuğunu incitmekten ve sevgilinin hayalinin kaçmasından korkar. Konuk, misafir gittiği yerde ne kadar uzun kalırsa kalsın bir gün kalkıp gidecektir. Dolayısıyla konuk olma düşüncesi, geçici bir süreyi ifade eder. Bu anlamda, hayalin konuğa benzetilmesi, hayalin de konuk gibi geçici bir süre için orada bulunduğunu ima eder. Hayalin konuk ile ilişkilendirildiği durumlarda hayal ve olağanüstü yetenek ya da ilham birlikteliğinden söz etmek mümkündür. Tıpkı bir konuk gibi ilhamın da ne zaman gelip ne zaman gideceği bilinmediği için ilham geldiğinde fırsatı ganimet bilmeli, hayali en iyi şekilde ağırlamalıdır. Necâtî Beg'in

*Olubdur zülfüne baş koşalı dil
Hayâlin gibi bir gece konuğu*

Necâtî Beg Divanı, G586/6

beytinde hayalin bir gece konuğuna benzetilmesi bu anlamda önem arz eder. Zira gece, günlük meşgalelerin bir süreliğine unutulup beden ile beraber kalp ve ruhun da dinlenmeye çekildiği bir zaman dilimidir. Dolayısıyla sanatçı için gece, sanatsal üretkenliğin artması, başka bir deyişle ilhamın kapılarının aralanması demektir. Beyte göre, sevgilinin hayali nasıl âşığın gecelerini süsleyen bir konuksa âşığın gönlü de sevgilinin siyah saçları arasında başköşeye oturmuş bir konuktur.

1.2.2.3. Hayal-Perde

Akşam olduğunda perdelerimizi çeker, kendi ışıklarımızla aydınlattığımız evimizde dış dünyadan uzak bir âlem kurarız. Hayal, bir perdedir ve gece olduğunda âşığın gözünde sevgilinin hayalini ağırlamak üzere kurulur:

*Göz bu hayâl perdesini kurmadan gece
Cân bir visâl bezmine kandan revân ola*

Hayâlî Divanı, G8/3

Beyte göre, hayal bir perdedir ve ancak bu perde kurulduktan sonra gece konuğu misafirlğe gelir. Geleneksel Türk tiyatrosunun bir çeşidi olan Karagöz ve Hacivat bir gölge oyunudur. Karanlık, loş bir mekânda beyaz perdeye yansıtılan cansız figürlerin hayalci denilen kişi tarafından hareket ettirilip seslendirilmesine dayanır. Hayâlî, beyitte bu oyuna da işaret ederek âşık için geceleri sevgiliyi hayal etmekten başka bir kavuşma meclisi olmadığını ifade eder. Âşık, gözlerini kapar; göz kapakları bir perde gibi düşünülürse, göz kapaklarının kapanmasıyla önünde manevî ve misalî bir âlem canlanır. Âşık, rüya ya da hayal dünyası denilebilecek bu âlemde visalin kapılarını aralar.

1.2.2.4. Hayal-Ayna (Mir'at)

Klasik şair, vuslatı olmayan bir aşka tutulmuştur. Zihinde tasarlayıp hayalin kucığında süslediği bir sevgiliyi beyit beyit bir ömür boyu anlatır. Elinde sevgilinin hayalinden başka bir şeyi olmayan âşık, gece gündüz bu hayal ile eğlenir. Geceleri gözüne uyku girmez, sabahlara kadar sevgilinin hayaliyle konuşur:

*Fikr-i hat ile âh-ı sehergâh ederiz
Mir'ât-ı hayâlin ki nazargâh ederiz*

Nâilî Divanı, R21/1

Hayal, gerçek dünyayı kendine göre tasvir edip şekillendiren bir aynadır. Bütün eğlencesi sevgilinin hayali olan âşık, sevgiliyi bu aynada görür, sabahlara kadar sevgilinin ayva tüylerinin düşüncesiyle "ah" eder, iç çeker.

1.2.2.5. Hayal-Nakış

Hayal, varlıkların suretlerini gösteren bir nevi resim ya da nakış olarak görülür. Bu doğrultuda sevgili, bütün güzellikleriyle bir hayal olarak resmedilir. Nesîmî

*Senin nakş-ı hayâlin cân içinde
Musavverdir musavverdir musavver*

Nesîmî Divanı, G74/16

beytinde hayal kavramını "nakış"la ilişkilendirir. Can, insanın yaşamasını sağlayan madde dışı unsurdur. Bir nevi ruh da diyebileceğimiz can içinde sevgilinin hayali nakşedilmiştir.

Sevgilinin yüzü; renk, parlaklık, koku ve güzellik yönüyle gül ve gül bahçesine benzetilir. Nedîm'in

*Dil-i pür-nâle-i âşıkda hayâl-i rûyun
Nakş-ı gülşen gibidir kâse-i fağfûr üzre*

Nedîm Divanı, G116/5

beytinde sevgilinin yüzünün gönüldeki hayali, çini bir kâseye resmedilmiş gül bahçesi gibidir. Fağfur eskiden Çin imparatorlarına verilen isimdir. Aynı zamanda Çin’de üretilen porselen tabaklara da fağfur denir. Şaire göre, sevgilinin gül bahçesini andıran yüzünün hayali âşığın sürekli inleyen gönlünde resmedilmiş bir nakıştır.

1.2.2.6. Hayal-Kayık

Ahmet Paşa’da sevgilinin hayali bir kayıktır:

Göz ü gönlümden nice çıksın hayâlin zevrakı
Çünkü olmuştur ana deryâ gönül gird-âb göz

Ahmet Paşa Divanı, G123/5

Âşığın gönlü bu kayığa deniz, gözü ise girdaptır. Hayal, göz ve gönülde gezer. Hayalin mekânsal olarak göz ve gönülle ilişkilendirildiği beyitte aşkın verdiği ıstırapla âşığın sürekli ağladığı, gözyaşlarının girdaplar oluşturduğu dile getirilir. Âşık, sevgilinin hayaliyle öyle gözyaşı döker ki gönlü bir deniz, gözü ise girdap olur.

Sonuç

İç ve dış âlemde yoğunlaşan şair; duygu, düşünce ve arzularını hayal gücünün yardımıyla dönüştürerek sanatsal ve estetik bir kalıba dökmeye çalışır. Klasik Türk şiirinde hayal, şiirin başlangıcı ve şairin beslendiği önemli bir kaynaktır. Zira şaire şiir söyleten çoğu kez sevgilinin övgüsüdür. Sevgiliyi göz, kaş, boy gibi güzellik unsurlarıyla övmek için şair çeşitli teşbih ve mecazlara başvurur. Bu süreçte şairin duygu, düşünce ve tasarılarına yön veren hayal gücüdür. Nitekim tezkire yazarları şairlerin sanat güçleri ve eserlerinin değeri bağlamında “Muhayyel şiirleri vardır.”, “Şiirleri hayal bakımından boş değildir.” gibi ifadelerle hayalin klasik şiir ve şair için taşıdığı önemi vurgular, geniş bir hayal gücü ile birlikte özgün hayalleri şairliğin belli başlı şartlarından sayarlar. Klasik Türk şiirinde hayal, söz ve şiir ekseninde poetik ve estetik bir unsur olarak ele alınır. Hayalin sevgilinin güzellik unsurları ve aşk ekseninde ele alınması güzelin övgüsünü içerdiği, sonuç itibarıyla şiiri netice verdiği için yine poetik ve estetik bir kullanımdır. Dolayısıyla gerek söz ve şiir ekseninde gerek sevgilinin güzelliği bağlamında çeşitli teşbih ve mecazlarla ifade edilen hayal, klasik Türk şiirinde poetik ve estetik bir değere sahiptir.

KAYNAKÇA

- Ahmet Paşa Divanı (1992). Haz. Ali Nihad Tarlan, Ankara: Akçağ Yay.
- AKÜN, Ömer Faruk (1994). “Divan Edebiyatı”, *DİA*, C.9, İstanbul: Diyanet Vakfı Yay., s. 389-427.
- ALTUN, Kudret (1997). *Tezkire-i Mucib İnceleme-Tenkidli Metin-Dizin-Sözlük*, Ankara: AKM Yay.
- AVŞAR, Ziya (2003). “Nef’î’nin Hayal Kavramına Yaklaşımı”, *Bilgi*, S. 24, s. 89-114.
- AYVAZOĞLU, Beşir (2015). *Aşk Estetiği İslâm Sanatlarının Estetiği Üzerine Bir Deneme*, İstanbul: Kapı Yay.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1997). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Yayına Haz. Aydın Sami Güneyçal), Ankara: Aydın Kitabevi.
- DOĞAN, Muhammet Nur (Haz.) (2008). *Şeyh Gâlib Hüsn ü Aşk Metin, Düz Yazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar*, İstanbul: Yelkenli Yay.
- DOĞAN, Muhammet Nur (2009). *Fuzulî’nin Poetikası*, İstanbul: Yelkenli Yay.
- DURUSOY, Ali (1998). “Hayal”, *DİA*, C.17, İstanbul: TDV Vakfı Yay., s. 1-3.
- Fuzulî Divanı* (2000). Haz. Kenan Akyüz vd., Ankara: Akçağ Yay.
- Hayâlî Divanı* (1992). Haz. Ali Nihad Tarlan, Ankara: Akçağ Yay.
- KAPLAN, Mahmut (2007). “Şeyh Galib’in Şiir Anlayışı”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4 Fall, s. 455-465.
- KARAMAN, Gülay (2015). “Klasik Türk Şiiri Estetiğinde Sihir”, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 10/8 Spring 2015, p. 1479-1536, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8266>, ANKARA-TURKEY.
- Latîfî (2000). *Tezkiretü’s-Şu’arâ ve Tabsiratü’n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)*, Haz. Rıdvan Canım, Ankara: AKM Yay.
- MENGİ, Mine (2001). “Divan Şiirinde Teda’iden Tenevvü’e ya da Çağrışımın Çeşitlemeye”, *İlmî Araştırmalar*, S.11, dergipark.ulakbim.gov.tr/fsmiadeti/article/download/.../1028000343, E.T. 08.03.2016, s. 75-88.
- MENGİ, Mine (2009). “Divan Şiiri Estetiği Açısından İ’câz”, *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 39, s. 135-146.
- Mezâkî Divanı* (1991). Haz. Ahmet Mermer, Ankara: AKM Yay.
- Nâbî Divanı* (1997). Haz. Ali Fuat Bilkan, C.1-2, İstanbul: MEB Yay.
- Nâilî Divanı* (1990). Haz. Halûk İpekten, Ankara: Akçağ Yay.
- Necatî Beg Divanı* (1992). Haz. Ali Nihad Tarlan, Ankara: Akçağ Yay.
- Nedim Divanı* (1997). Haz. Muhsin Macit, Ankara: Akçağ Yay.
- Nefî Divanı* (1993). Haz. Metin Akkuş, Ankara: Akçağ Yay.
- Nesimî Divanı* (1990). Haz. Hüseyin Ayan, Ankara: Akçağ Yay.
- OKUYUCU, Cihan (2013). *Divan Edebiyatı Estetiği*, İstanbul: Kapı Yay.
- ONAY, Ahmet Talât (1996). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, İstanbul: MEB Yay.
- Şeyh Gâlib Divânı* (1994). Haz. Muhsin Kalkışım, Ankara: Akçağ Yay.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1997). *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Yahya Divanı* (1995). Haz. Rekin Ertem, Ankara: Akçağ Yay.